

Ks. prof. dr hab. Bogdan Ponizy, SBP 6

MIĘDZY JUDAIZMEM A HELLENIZMEM. JAK ODCZYTAĆ 10 ROZDZIAŁ KSIĘGI MĄDROŚCI

1. Czas powstania, miejsce i autor Księgi Mądrości

W ciągu ostatniego pół wieku odnotowujemy wzrost zainteresowania tzw. księgami deuterokanonicznymi. Wyraża się to m.in. w tym, że zostały zamieszczone w protestanckich wydaniach Biblii – choć tylko w formie dodatku – jako apokryfy i w komentarzach. Wśród tych ksiąg szczególną uwagę skupia na sobie Księga Mądrości – Σοφία Σαλωμώνος. Istnieją do niej liczne komentarze i opracowania zarówno po stronie katolickiej¹, jak i protestanckiej². Pamiętam jak przed 40 laty podczas wykładów ks. prof. Eduard des Places podzielił się z nami świeżą wówczas informacją na temat obrony doktoratu na Biblicum. Chodziło tu o rozprawę Maurice Gilberta (*La critique des dieux dans le Livre de la Sagesse*), który analizując rozdz. 14 wykazał, że tekst biblijny, zwłaszcza dwa ważne określenia θρησκεία (14,18a.27a) i σέβασμα (14,20b; 15,17b;) wyraźnie

¹G. Ziener, *Die theologische Begriffssprache im Buche der Weisheit*, Bonn 1956; *Il libro della sapienza*, Roma 1972, M. Gilbert, *La critique des dieux dans le Livre de la Sagesse (Sg 13-15)*, Rome, 1973; C. Larcher, *Le Livre de la Sagesse ou la Sagesse de Salomon*, Paris 1983; A. Schmitt, *Das Buch der Weisheit. Ein Kommentar*, Würzburg 1986; G. Scarpat, *Libro della Sapienza*, t.1-3, Brescia, 1989-99; J. Vilchez Lindez, *Sapienza. Traduzione e commentario*, Roma 1990.

²D. Winston, *The Wisdom of Solomon*, New York, 1979; U. Offerhaus, *Komposition und Intention der Sapientia Salomonis*, Bonn 1981; S. Cheon, *The Exodus Story in the Wisdom of Solomon*, Sheffield 1997.

wskazują na ślady obecności Rzymian w Egipcie, a rozpoczęła się ona 1 sierpnia 30 przed Chr.³ Świecki badacz, z wykształcenia filolog, G. Scarpat zwrócił z kolei uwagę na dwa inne istotne terminy: δίαγνωσις⁴ (3,18) i κράτησις⁵ (6,3), które również przemawiają za powstaniem Księgi w okresie rzymskiego panowania. Protestant U. Offerhaus analizuje natomiast termin μισοξενία⁶ – niechęć wobec obcych (19,13), widząc w nim jedyną wskazówkę dotyczącą czasu w jakim została napisana.

Wnikliwe badania J. M. Reese'a⁷ – wykazały, że na 1734 różne słowa aż 335, czyli 20 procent to tzw. *hapax legomena*. Powstaje zatem pytanie: czym wytłumaczyć tę wielką ilość terminów obcych tradycji biblijnej, a obecnych w hellenistycznej literaturze religijnej, filozoficznej, psychologicznej i etycznej?

Inną godną podkreślenia kwestią jest nieobecność imion przywoływanych w tekście postaci, czyli stosowanie antonomazji, (jedeny wyjątek to określenia geograficzne θάλασσα ἔρυθρά 10,18 i 19,7 oraz Πεντάπολις 10,6).

Jeszcze do niedawna jako prawdopodobny czas powstania Księgi Mądrości przyjmowano lata 88-30 przed Chr.⁸ Jednak dwudziestowieczni egzegeci znaleźli wiele przekonujących argumentów, które pozwalają domniemywać, że Księga jest echem wydarzeń historycznych, a dokładnie pogromu Żydów w Aleksandrii w 38 roku. Przemawia też za tym analiza dzieła Filona Aleksandryjskiego „Flakkus” szczegółowo opisującego te wydarzenia. Natomiast tajemnicze określenie μισοξενία (19,13), na które zwrócił uwagę U. Offerhaus⁹, może być echem wydalenia Żydów z Rzymu w r. 42 po Chrystusie.

Autor księgi jest nieznany, choć istnieje wiele hipotez, wiadomo jedynie, że jest nim Izraelita, doskonale obeznany we współczesnej mu kulturze hellenistycznej i filozofii, zwłaszcza filozofii stoickiej.

Tematyka wiodąca Księgi to podniesienie na duchu cierpiących, apel do tych, którzy zachęteni pogańskim laksyzmem odeszli od wiary, ale również chęć pozyskania pogan, szczególnie tych, których Nowy Testament określa jako „bojących się Boga”.

³ Gilbert, *La critique des dieux*, s. 128nn.

⁴ G. Scarpat, *Libro della Sapienza*, t. 1, Brescia 1989, s. 247

⁵ Tamże, s. 379.

⁶ Offerhaus, *Komposition und Intention der Sapientia Salomonis*, s. 178.

⁷ J. M. Reese, *Hellenistic Influence on the Book of Wisdom and its consequences*, Rome 1970, s. 1-31.

⁸ K. Romaniuk, *Pismo Święte Starego Testamentu. T. VIII-3 Księga Mądrości*, Poznań 1969, s. 17-21.

⁹ Offerhaus, *Komposition und Intention der Sapientia Salomonis*, s. 175-191.

2. Podział Księgi i funkcja Rozdziału 10

Cała Księga Mądrości może być potraktowana jako protreptyk. Protreptyk to forma literacka charakterystyczna dla sofistyki. Ma ona formę wypowiedzi zachęcającej do uprawiania jakiejś dyscypliny sztuki czy nauki a jej celem jest przekonanie odbiorców do zalecanego przez autora sposobu postępowania. W ramach protreptyku, obejmującego całą księgę, można wyróżnić jeszcze części mniejsze: *diatrybę* (1,1-6,21), *enkomiom* (6,22-9,18) i *synkrysis* (10,1-19,22).

Pod względem treściowym księga dzieli się na trzy części: eschatologiczną (czas przeszły), mądrościową (czas terażniejszy) i historiozoficzną (czas przyszły).

Te trzy części tak różne tematycznie są połączone przez dwa fragmenty: 6,1-21 i rozdz. 10, które tworzą całość albo z częścią poprzedzającą albo z następującą.

Niektórzy egzegeci biorąc pod uwagę liczbę wersetów i zmianę podmiotu (zamiast zaimka „ona” – to znaczy mądrość, pojawia się zaimek „On” – to znaczy Bóg) wyróżniają tylko dwie części: 1,1-11,1(560 wersetów) i 11,2-19,22 (561) wersetów.

W literaturze Starego Testamentu, zwłaszcza w księgach deuterokanonicznych, a także w pismach apokryficznych można spotkać sekwencje historyczne, które najczęściej są relekturą, to znaczy powrotem do minionych wydarzeń. Zalicza się do nich następujące fragmenty: 1 Mch 2, 49-64; Syr 44, 1 - 49, 19; 3 Mch 2, 1-20; 6, 1-15; 4 Mch 16, 16-23; 18, 7-19; Ap Sof 9, 1; 4 Ezd 7, 106-110. Tworzą one pewną formę literacką, która pojawia się właśnie w tych późniejszych utworach Starego Testamentu aż do pism Ojców Apostolskich. Jest to tzw. midrasz sapiencjalny – rozpowszechniony na semickim Wschodzie, a w okresie po niewoli babilońskiej cieszący się popularnością również u Izraelitów. Autorzy posługujący się tym gatunkiem literackim często odwoływali się do przeszłości Narodu Wybranego. Przede wszystkim jednak chodziło im o zbudowanie czytelnika. Nie ograniczali się zatem do przypomnienia samych tylko faktów historycznych, lecz wybrane wydarzenia przedstawiali w sposób ubarwiony, emocjonalny a nawet wzbogacali o pewne szczegóły dodane już przez nich samych.

Rozdział 10 Księgi Mądrości, który jest przedmiotem obecnej analizy uchodzi za tę część księgi, która została napisana na końcu i jest niejako wpasowany w sam środek księgi. Dlatego też pod względem kompozycji i treści można go wyodrębnić jako pewną całość. Warto tu podkreślić, że podział na części, rozdziały, dodanie podtytułów zostało dokonane dużo później, bo kilkanaście

wieków po powstaniu oryginalnego tekstu biblijnego. Egzegeci proponują zatem trzy możliwe warianty:

- I. 9,18c - 10,21¹⁰
- II. 10,1 - 10,21¹¹
- III. 10,1 - 11,1¹².

Różnica polega więc na dodaniu do części zasadniczej jednego wersetu z części poprzedzającej albo z następującej.

W samym rozdz. 10 (według podziału zachowanego w Biblii) można wyróżnić dwie podstawowe części:

- hymniczną releksję przeszłości (10,1-14)
- summariusz Exodusu (Mdr 10,15-21).

Biblijna literatura mądrościowa z samego założenia stara się ukazywać prawdy uniwersalne, nie zajmuje się natomiast wspomnianiem poszczególnych wydarzeń z historii Izraela. Nie znajdziemy w niej nawet wzmianki o obietnicach danych patriarchom, o Mojżeszu czy przymierzu na Synaju. Wyjątkiem jest Księga Mądrości rozdziały 10-19.

Omawiany tu 10 rozdział Księgi zawiera mądrościowe spojrzenie na wczesną historię Izraela utrwaloną w Księdze Rodzaju i Wyjścia. Charakterystyczna jest dla niego:

1. personifikacja mądrości – Mądrość przedstawiona jest w sposób uosobiony, jako figura rodzaju żeńskiego – „Pani Mądrość”,
2. doktryna o retribucji, czyli odpłacie, a więc Bóg nagradza sprawiedliwych a karze bezbożnych,
3. kluczowość – to znaczy, że został tak skomponowany, aby połączyć 2 (a według innego podziału 3) różne tematycznie części, a zatem pełnić funkcję zwornika.

Rozdział 10 Księgi Mądrości jest jedynym fragmentem literatury mądrościowej Starego Testamentu, który działanie Boga we wczesnej historii Izraela

¹⁰ A. Schmitt, „Struktur, Herkunft und Beduetung der Beispielreihe in Weish 10”, BZ 21(1977) s. 1-21

¹¹ D. Winston, *The Wisdom of Solomon*, New York 1979, s. 210-223.

¹² A. Glicksman, *Wisdom of Solomon 10: A Jewish Hellenistic Reinterpretation of Early Israelite History through Sapiential Lenses*, Washington D.C. 2010. Ta pozycja, a szczególnie s. 179-245, zostanie tutaj w dużym stopniu wykorzystana.

przypisuje Bożej mądrości i według tego samego kryterium dokonuje podziału postaci występujących w Biblii – na sprawiedliwych i niesprawiedliwych. Można więc sądzić, że nie był on oryginalną częścią Księgi, ale został dodany później i rozpatrywać go jako samodzielną jednostkę.

3. Aretologie Izydy

Tak więc pod względem zarówno treści jak i formy Rozdział 10 wykracza poza granice nakreślone przez wcześniejsze księgi biblijne. Zapewne dlatego, że autor obficie korzysta z literatury pozabiblijnej, głównie judeo-hellenistycznej. Szczególnie widoczne są analogie do aretologii ku czci Izydy.

Kult egipskiej boginii Izydy po podboju Egiptu przez Aleksandra Wielkiego uległ bardzo silnej hellenizacji. Szczególny rozkwit tego kultu rozpoczął się od II w. przed Chr. Najważniejszą świątynią, w której czczono Izydę był Serapejon w Aleksandrii. Wielką cześć odbierała też jako Izys Faria, a przydomek ten otrzymała od latarni morskiej na pobliskiej wysepce Faros, wskazującej żeglarzom drogę do portu.

Z Egiptu kult bogini rozprzestrzenił się we wszystkich koloniach greckich i w całym basenie Morza Śródziemnego – głównie w miastach nadmorskich – gdzie Izyda była czczona jako patronka marynarzy i kupców, pod przydomkiem *Pelagia*, to znaczy „Morska”. W Grecji, była tak popularna, że zajęła miejsce naczelnego bóstwa Koryntu. Kult bogini dotarł też na Sycylię i do Rzymu.

Instrumentem rozszerzania kultu Izydy były aretologie, a więc modlitwy ku jej czci. Ich wersja oryginalna znajdowała się w świątyni aleksandryjskiej, ale teksty modlitw były kopiowane i adaptowane w ciągle nowych miejscach gdzie powstawały ośrodki kultu bogini. Kopie modlitw znaleziono m.in. w Afryce, Azji Mniejszej, Wyspach Egejskich i na kontynencie greckim.

Sam termin aretologia (ἀρετή – cnota, λογος – słowo) oznacza dyscyplinę filozoficzną zajmującą się badaniem sprawności, cnót i wad. Aretologie jako utwór literacki to pewnego rodzaju wyliczenie przymiotów i wad, bardzo często jest to po prostu hymn pochwalny ku czci jakiegoś bóstwa.

W aretologii:

1. przedstawiona jest natura bóstwa – imię, ogólna charakterystyka, pochodzenie, miejsce kultu,
2. wymienione są jego cnoty i zalety,
3. wyliczone dzieła bóstwa dokonane dla dobra ludzi.

W znalezionych aretologiach Izydy można rozpoznać taki właśnie schemat, który jest typowy dla klasycznego greckiego hymnu. Jego główną część stanowiły następujące elementy:

1. stwierdzenie o naturze Izydy,
2. opis jej mocy i cnót, tzn. jej cudownego oddziaływania na ludzi,
3. wyliczenie jej dzieł, szczególnie wynalazków, dzięki którym bogini pomagała rodzajowi ludzkiemu.

4. Pochwała Mądrości w *Σοφία Σαλωμῶνος*

Przedstawienie obrazu mądrości w *Σοφία Σαλωμῶνος* ma długą historię, a zapoczątkowała ją Księga Przysłów, jednak egzegeci szczególną uwagę zwracają na wpływ, który wywarła na niego religijność pogańska, a szczególnie ten bardzo rozpowszechniony wtedy w Egipcie kult bogini mądrości – Izydy. I tak szczegółowe badania J. M. Reesa wykazały daleko idące analogie między opisem cech mądrości w *Σοφία Σαλωμῶνος* a cechami Izydy.

Księga Mądrości bowiem w analogiczny sposób przedstawia mądrość:

1. natura mądrości głównie w Mdr 7,22-8,1,
2. jej cudowne czyny dla dobra ludzi, sposób w jaki dociera ona do człowieka sprawiedliwego (6,22), który to wychwała (8,2-18),
3. jej dary dla ludzi sprawiedliwych – od Adama aż do czasu Eksodusu. A więc od początku stworzenia (6,2) i w rozdziale 10.

W świecie zhellenizowanym aretologie ku czci boginii Izydy, były bardzo popularne, co pozwala sądzić, że były znane również autorowi Księgi Mądrości. Księga Mądrości powstała bowiem w Aleksandrii, w samym centrum kultu bogini Mądrości – Izydy. Z dużym prawdopodobieństwem można zatem powiedzieć, że Rozdział 10 Księgi jest naśladowaniem aretologii Izydy. W ten sposób Autor buduje pomost między judaizmem a hellenizmem.

Jednak trzeba tu zauważyć – co bardzo podkreśla Reese – że Autor Księgi Mądrości zaadoptował wprawdzie strukturę hellenistycznej aretologii jednak dodał do niej dwa bardzo istotne elementy: na początku wprowadzenie (7,1-22a), a na zakończenie modlitwę o Bożą mądrość (9,1-18). Te dodatki nie tylko odróżniają naturę jego prośby o mądrość od aretologii, ale także wprowadzają nowe idee do tradycyjnej żydowskiej pobożności.

Wprowadzenie jest podzielone na trzy strofy :

- 1) 7,1-6 – podkreślenie kruchości ludzkiej osoby,
- 2) 7,7-14 – wyjaśnienie, że człowiek (autor ma tu na myśli Salomona) może być nauczycielem mądrości, jeśli tylko zostanie przez nią pouczony;
- 3) 7,15-22 – prośba skierowana do Boga, aby udzielił mu takiej mocy przemawiania, aby wszystkie dobra, jakich udzieliła mu mądrość, mógł przekazywać innym.

Zakończenie 9,1-18 nazywane „Modlitwą Salomona” również podzielone jest na trzy strofy: 9,1-6; 7-12; 13-18. W każdej strofie powtarza się myśl, że mądrość pochodzi od Boga, a równolegle jest ukazany sposób, w jaki zdobywa ją człowiek. Człowiek nie posiada mądrości z natury, a zatem, w modlitwie musi prosić o nią Boga. Autor wypowiadający się tak jakby to on był Salomonem odrzuca wszelkich pośredników między bóstwem a materią, które do filozofii i religijnej spekulacji wprowadzili ludzie, uważając, że byłoby czymś niemożliwym i niegodnym dla najwyższego bóstwa oddziaływać bezpośrednio na świat. Jeśli człowiek zostaje wybawiony to przez działanie mądrości (9,18).

Oba te dodatkowe fragmenty, to znaczy wprowadzenie i zakończenie podkreślają zatem, że mądrość jest nierozdzielnie powiązana z osobowym Bogiem historii.

Tak więc Rozdział 10 Księgi Mądrości, choć jest ona ostatnią księgą Starego Testamentu, nie ma w ST – pod względem literackim – swojego odpowiednika. Jest w nim natomiast wiele podobieństw do aretologii, wiele elementów znajduje się też w starożytnej literaturze greckiej.

Można zatem wyodrębnić cechy wspólne:

1. Tytuł – ogólne wprowadzenie, które pozwala rozpoznać ważność i cel ukazanych przykładów.
2. Fakty, które zostały przedstawione we wstępie, są skomentowane i poświadczane przykładami z życia bohaterów znanych z historii Izraela.
3. W przykładach ukazane są tylko fakty istotne, które mają potwierdzić tezę.
4. Często pomiędzy wstępem a przykładami powstaje ścisły związek mający podkreślić wyrazistość podziału. Efekt ten osiągany jest przez użycie tych samych słów lub wyrażeń bliskoznacznych.
5. Imiona postaci, które służą jako przykłady nie są wymieniane. Pozwala to na ich typizację, która podkreśla uniwersalizm historii zbawienia – ratująca moc mądrości dotyczy nie tylko wspomnianych bohaterów, ale każdego człowieka, jeśli postępuje sprawiedliwie.

6. Przedstawienie kontrastu pomiędzy sprawiedliwym a niesprawiedliwym, co pojawia się też w dalszych częściach księgi, to tzw. *synkrisis* – najbardziej charakterystyczna cecha, jaką autor zaadoptował z literatury greckiej.

Tak więc analiza strukturalno-literacka Mdr 9,18 - 10,21 pokazuje że w tej sekwencji historycznej jest dokładnie określona tematyka, zapowiedziana już w tytule (Mdr 9, 18). Jest nią rola Mądrości jako przewodniczki, która czyni ludziom dobro, co autor udowodnił na przykładzie określonych postaci biblijnych. Zestaw tych przykładów w sposób zamierzony tworzy także pewną formę literacką.

Wcześniejsze księgi biblijne odnotowują listy przykładów pozytywnych: (1Mch 2,50-61; 4 Mch 16,16-23, 18,9-19; Hbr 11;a także 1 List Klemensa 17,2-18,17), negatywnych (Syr 16,6-14) i mieszanych, które mogą występować w dwóch formach: albo najpierw są wymieniane postaci pozytywne, a potem negatywne, albo wymieniane są na przemian. Tak właśnie „na przemian” są ukazywane w Księdze Mądrości.

5. Przykłady działania Mądrości w historii Izraela

A) Część I rozdziału 10 (10,1-14)

Hymniczna releksja przeszłości – ukazanie jednostkowych przykładów z historii ludzkości i Izraela

W perykopie 10, 1-14 autor powołuje się na wielkie i ważne postacie z Księgi Rodzaju. Zasadniczo wg chronologii, ale nie jest to wierne odtwarzanie minionych zdarzeń. Niektóre fakty, choć niewiele mają ze sobą wspólnego, tutaj zostały przez autora powiązane. Ten fragment można zatem uznać za releksję Księgi Rodzaju. Dowodzą tego następujące elementy wspólne dla całej jednostki:

- brak imion oraz użycie rzeczownika δίκαιος, na określenie przywołanych postaci. W ten sposób autor zaświadcza o ich religijnej postawie i wierności Bogu. Jednak w Księdze Rodzaju te same postacie nie zawsze ukazane są w sposób tak jednoznaczny, czyli jako sprawiedliwe i nienagane przed Bogiem.
- każdemu „Sprawiedliwemu” zostaje przeciwstawiony „Niesprawiedliwy” albo „Niesprawiedliwi”. Ci pierwsi zostają wynagrodzeni błogosławień-

stwem Bożym, są zachowani od grzechu i obdarzeni wieczną chwałą. Drudzy natomiast zostają ukarani. Według opisów z Księgi Rodzaju jest to najczęściej konkretna kara fizyczna (np. wygnanie, potop, deszcz ognia i siarki). Dla autora Mdr 10, 1-14 główną karą dla „niegodziwych i bezbożnych” jest zatracenie się, które można rozumieć jako „odejście w niepamięć”.

- Autor w tym fragmencie przedstawił tylko reprezentatywne wydarzenia z życia patriarchów, aby tym mocniej podkreślić rolę mądrości.
- Zgodnie z relacjami zamieszczonymi w Księdze Rodzaju Bóg interweniuje w życie poszczególnych Patriarchów i ratuje ich. W Mdr 10,1-14, zgodnie z zamierzeniem autora, zbawcze działanie jest przypisane darowi zesłanemu przez Stwórcę, czyli Mądrości.

1. To ona ustrzegła Prarodzica świata
– pierwsze samotne stworzenie;
wyprowadziła go z upadku
2. dała moc panowania nad wszystkim.
3. A gdy od niej odpadł Niegodziwiec
w swym gniewie, w bratobójczym szale zgubił sam siebie.
4. Zatopioną z jego winy ziemię Mądrość znowu ocaliła,
na lichym drewnie sterując Sprawiedliwym.
5. Gdy przyszło pomieszanie narodów za przewrotną znową,
ona uznała Sprawiedliwego, zachowała go nienagannym
przed Bogiem
i zachowała mocnym mimo jego litości dla dziecka.
6. Gdy przyszła zatrać na bezbożnych,
ona wybawiła Sprawiedliwego,
tak że zbiegł przed ogniem na Pięć Miast spadającym.
7. Zachowało się jeszcze świadectwo ich przewrotności:
dymiące pustkowie,
rośliny owocujące o niezwyklej porze
i sterczący słup soli, ku opamiętaniu niedowierzającej duszy.
8. Kiedy bowiem zboczyli z drogi Mądrości,
nie tylko tę szkodę ponieśli, że nie poznali, co dobre,
ale jeszcze zostawili żywym pamiątkę swej głupoty,
by nawet nie ukryło się to, w czym pobłądzili.
9. Lecz Mądrość wybawiła swych czcicieli z utrapień.

10. Ona Sprawiedliwego, co zbiegł przed gniewem brata,
po drogach prostych powiodła;
ukazała mu Boże królestwo
i dała znajomość rzeczy świętych.
W mazołach mu poszczęściła
i pomnożyła owoc jego trudów.
11. Była przy nim pośród zachłannych jego gnębicielei
i obdarzyła go bogactwami.
12. Ustrzegła go przed wrogami,
uchroniła przed gotującymi zasadzki.
Rozstrzygnęła na jego korzyść ciężką walkę,
by poznał, że pobożność możniejsza jest niż wszystko.
13. Nie opuściła Sprawiedliwego, gdy go zaprzędano,
ale go wybawiła od grzechu.
14. Strąciła się z nim razem do lochu,
nie opuściła go w więzach,
aż mu przyniosła berło królewskie
i władzę nad jego ciemiężcami.
Dowiodła, że kłamią ci, którzy go zniesławili,
a jemu dała sławę na wieki.

W tej perykopie warto zwrócić uwagę na następujące cechy literackie¹³.

1. sześć razy występuje anafora „ona” (αὐτή) w wersetach: 1a, 5a, 6a, 10a, 13a, 15a (nawiązanie do 9,18b)¹⁴.
2. pięć razy renominalizacja, czyli powrót określenia σοφία w w. 4a, 8a, 9a, 21a.
3. przymiotnik δίκαιος pojawia się sześciokrotnie jako antonomazja, w miejsce imienia własnego (Noe, Abraham, Lot, Jakub, Józef, Mojżesz) w 4b, 5b, 6a, 10, 10a, 13a, 20a.
4. powtórzenie kluczowych określeń.

Egzegeza fragmentu Mdr 10, 1-14

1-3. wyrażenia w w. 1: πρωτόπλαστος – „Prarodziec”, πατήρ κόσμου – „ojciec świata”, μόνον κτισθέντα – „pierwsze, samotne stworzenie” – jednoznacznie

¹³ Schmitt, „Struktur, Herkunft und Bedeutung der Beispielreihe in Weish 10”, s. 1nn.

¹⁴ Tamże, s. 6-8.

przywodzą na myśl Adama, pierwszego człowieka stworzonego przez Boga (por. Rdz 2, 7). Dwa pierwsze określenia ściśle wiążą się dziełem stworzenia.

Wyrażenia πρωτόπλαστος nie odnotowano w greckiej literaturze klasycznej. A więc prawdopodobnie stworzył je autor Księgi Mądrości. Określenie πρωτόπλαστος poza Mdr 10,1 jest użyte jeszcze tylko jeden raz w Mdr 7,1 ("potomkiem prarodzica powstałego z ziemi"). Autor zatem wyraźnie nawiązuje do Księgi Rodzaju, gdzie jest mowa o ulepieniu pierwszego człowieka z prochu ziemi.

W określeniu πατήρ κόσμου – „ojciec świata” Adam jest ukazany nie tylko jako archetyp rodzaju ludzkiego, ale także jako pan świata. Sens takiej charakterystyki potwierdza następny werset, a jako teza ogólna to samo zostało stwierdzone już wcześniej w w. 9, 2. Ten, kto jest całkowicie oddany mądrości, może stać się panem świata. Wyrażenie πατήρ κόσμου wskazuje też, że Adamowi jako pierwszemu człowiekowi na ziemi poddane były wszystkie nierozumne stworzenia.

Następnym określeniem z wersetu, odnoszącego się do Adama, jest μόνον κτισθέντα¹⁵. Dotyczy ono czasu, w którym Adam był na ziemi sam, czyli przed stworzeniem Ewy (por. Rdz 2,18). Wówczas mądrość otaczała go specjalną troską. Istnieje kilka wersji tłumaczenia, co pociąga za sobą różne interpretacje. I tak Adam oznacza tutaj jedynego człowieka stworzonego przez Boga, podczas gdy wszyscy inni ludzie przychodzą na świat w sposób naturalny poprzez narodziny. Pierwszy człowiek był „istotą jedyną” jako idealny egzemplarz a nawet jako boski archetyp ludzkości. Podkreślenie samotności Adama ukazuje jego niepewną egzystencję, ogołoconą i bezbronną wśród niebezpieczeństw różnego rodzaju. Zatem w tej sytuacji potrzebował on szczególnej opieki ze strony mądrości, która go oświecała, wspomagała i ochraniała. Ta interpretacja wydaje się najbardziej logiczna. Autor wyróżnia tutaj dwa okresy w życiu Adama: przed upadkiem i po upadku (por. Rdz 2, 8n. 15-25; 17-24), ale oba pod zbawiennym wpływem Mądrości. Potwierdza to w.1c. mówiący o wyrwaniu Adama z upadku właśnie przez ratującą siłę mądrości. Nie oznacza to, że Adam został ogólnie, całkowicie zachowany od grzechu, co byłoby po pierwsze – wyraźnym zaprzeczeniem Rdz 3,6, a po drugie – sugerowałoby, że wskutek specjalnej opieki mądrości został pozbawiony możliwości wolnego działania i wyboru. Ale chodzi o to, że człowiek dzięki niej był w stanie zrozumieć zło swojego czynu i podjąć próbę poprawy.

¹⁵ Glicksman, *Wisdom of Solomon 10*, s. 184nn.; M. Raszewski, „Mądrość Boża w życiu sprawiedliwych w świetle Mdr 10,1-4”, w: W. Chrostowski (red.), *Stworzył Bóg człowieka na swój obraz. Fs. M. Gołębiowski*, Warszawa 2000, s. 237-394.

Grzech Adama został przez hagiografa określony za pomocą wyrazu *παρὰ ἁμαρτία* – co oznacza „błąd”, „wykluczenie”, „przewinienie”, „upadek”. Zaimiek *ἴδιος* wyraźnie wskazuje, że ten upadek jest dziełem samego Adama.

2. Werset drugi jest związany z wyrażeniem *πατήρ κόσμου* z w. la. Podkreśla to czasownik *κρατεῖν*, który oznacza „czynić się władcą”, „panować w trudnych warunkach”, „zabezpieczyć swoją władzę”. Dominacja Adama nad światem jest szczególnym dowodem łaskawości Boga. Jednak nie może się ona dokonywać inaczej, jak tylko przez oddanie się mądrości (por. Mdr 9, 2n.). Nawet „po upadku” władza ta nie została odebrana Adamowi. Bardzo wymowny jest brak wzmianki o Ewie: zamiast Ewy przywołana jest Mądrość. Warto tu zauważyć, że tylko Adam spośród wszystkich wspomnianych bohaterów nie został nazwany sprawiedliwym.

3. Jako przeciwieństwo do Adama w w. 3 zostaje przedstawiony Kain, określony jako *ἄδικος* – „niegodziwiec”. To jego niesprawiedliwość spowodowała, że „odpadł” (*ἀφίστημι*) od mądrości. Autor nawiązuje tu do zabójstwa jego brata Abla (por. Rdz 4, 8). Jednak nie ono jest w tym wersecie bezpośrednio wspomniane. Użyte określenia *ὀργή* – „gniew” oraz *θυμός* – „zawiść” wyraźnie sugerują, że to właśnie postawa Kaina, jego upór w złu, który wynikał z trwałego odwrócenia się od mądrości, stał się powodem jego zatracenia się. Kain nie zdobył się ani na skruchę ani na pokutę (por. Rdz 4.13-16) i w ten sposób „odszedł od Pana” (Rdz 4.16), a jest to równoznaczne z odstąpieniem od Mądrości.

W tekście zachodzi bardzo wyraźny kontrast między Adamem a Kainem. Grzech Adama wynikał z jego chwilowej słabości. Po upadku podejmuje on pokutę i poprawia się, to znaczy daje kierować się mądrością, grzech Kaina natomiast wynika ze złośliwości i uporu. Jego zguba jest więc przede wszystkim synonimem śmierci duchowej.

4. Początek tego wersetu ponownie przywołuje na myśl Kaina poprzez użycie wyrażenia *δι' ὅν* – „z jego winy”. Zdaniem autora, istnieje związek przyczynowy między zbrodnią bratobójcy a karą potopu, w myśl zasady, że grzechy rodziców przechodzą na ich potomstwo (por. Rdz 4, 23n tzw. pieśń Lameka). Autor Księgi Mądrości wspomina o tym kilkakrotnie: 3, 12. 16-19; 4, 6.

Według Rdz 6, 1-6 bezpośrednią przyczyną potopu były związki między „synami Bożymi” a „córkami ludzkimi” i „ogólne zepsucie ludzkości”. Autor łączy zbrodnię Kaina z niegodziwością i nieprawością ludzi żyjących tuż przed potopem. Natomiast Księga Mądrości korzeni zła dopatruje się ostatecznie w grzechu Kaina, jego zbrodnia jest paradygmatem słabości człowieka.

Kainowi zostaje przeciwstawiony Noe, nazwany tu δίκαιος – „sprawiedliwy”. Warto tu zauważyć, że we fragmencie Mdr 10, 1-14, określenie δίκαιος po raz pierwszy zostało użyte właśnie w odniesieniu do Noego. To On dzięki prawemu życiu znalazł szczególne upodobanie w oczach Boga i został zachowany od kary potopu (por. Rdz 6-9). Autor, zgodnie ze swoim zamysłem, ocalenie (ἔσωσεν) znów przypisuje mądrości. Można przypuszczać, że nie chodzi tu tylko o „kierowanie arką”, ale o „wyróżnianie się nieskazitelnością wśród współczesnych sobie ludzi” oraz „życie w przyjaźni z Bogiem” (Rdz 6,9), a więc, tak jak żył Adam przed upadkiem.

5. Kolejne zło, jakie dokonało się na ziemi, to budowa wieży Babel (por. Rdz 11, 3-9). Świadczy o tym zwrot ἐν ὁμοιοῖα ποιηρίας ἔθνῶν συγχυθέντων – „gdy przyszło pomieszanie narodów za przewrotną znową”. Autor Rdz 11 w swoim opowiadaniu wyeksponował „pomieszanie języków”, natomiast w analizowanym tutaj wersecie jest mowa o „pomieszaniu narodów”, które dokonało się z powodu ich grzechu.

W tym ogólnym „pomieszaniu” mądrość nie zaprzestała działania. Jest ono tu określone czasownikiem γινώσκω, który oznacza „wiedzieć”, a także „znać”, „odkryć”, „uznać”. Mądrość zatem „uznała” Sprawiedliwego. Dalsza część wersetu wskazuje, że jest nim Abraham. Wyrażenie καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε – „chociaż litował się nad dzieckiem” nawiązuje do Rdz 22, gdzie ukazane jest wielkie posłuszeństwo Abrahama wobec Boga, który był gotów złożyć w ofierze nawet swego syna Izaaka.

Autor przez połączenie wydarzeń, nie mających według relacji Księgi Rodzaju ze sobą nic wspólnego (budowa wieży Babel i powołanie Abrahama), dowodzi, że mimo solidarności ludzi w grzechu Sprawiedliwy potrafi – dzięki wsparciu mądrości – wytrwać nienagannie przed Bogiem, nawet w obliczu najcięższych prób.

Takie połączenie dwóch wydarzeń, to znaczy powołania Abrahama i Wieży Babel, nie ma potwierdzenia w innych księgach Biblii. Jednak PseudoFilon w *Liber antiquitatum biblicarum* (6-7) umieszcza Abrahama w takim kontekście. Abraham według tej księgi jest jednym z 12, którzy odrzucili propozycję budowy wieży. Inni uciekli, a Abraham został wrzucony do rozpalonego pieca, ale ocalał, bo Bóg go uchronił. Nie wiadomo, czy autor Księgi Mądrości znał tradycję utrwaloną w dziele przypisywanym PseudoFilonowi, ale został tu podkreślony wyraźny kontrast pomiędzy wiarą Abrahama a rozproszeniem. Analogiczne sformułowania można odnaleźć w charakterystyce Izydy: „uczyniłam sprawiedliwego mocnym”. Moc, którą udziela Mądrość jest analogiczna do mocy udzielanej – według literatury hellenistycznej – przez Izydę.

Autor Księgi Mądrości wskazuje zatem – jak można wnioskować – że Żydzi aleksandryjscy nie potrzebują szukać pomocy u Izydy, bo mają ją od Boga – określanego zamiennie jako Mądrość.

6.7. Kolejnym Sprawiedliwym przedstawionym we fragmencie Mdr 10.1-14 jest Lot. Według Rdz 19, 29 został on ocalony właśnie dzięki wstawiennictwu Abrahama¹⁶. Autor ponownie podkreśla tutaj rolę mądrości. Uchroniła ona (φυγόντα) Lota od śmiertelnego niebezpieczeństwa; ostrzeżony przez nią, uciekł z miasta razem z rodziną. Tę wiadomość przekazali Lotowi aniołowie, którzy byli u niego w gościnie (por. Rdz 19, 12-20). Na tytuł „Sprawiedliwego” Lot zasłużył nie tylko dzięki swojemu posłuszeństwu, ale także dlatego, że ubolewał nad złym prowadzeniem się mieszkańców miasta (por. 2 P 2, 7).

Przeciwieństwem sprawiedliwego Lota są mieszkańcy Pentapolu – Pięciu Miast. Według Rdz 14, 2 są to miasta, które tworzyły koalicję w celu wspólnej obrony: Sodom, Gomora, Adma, Seboin i Soar. Soar jednak nie zostało zniszczone. Być może chodziło tu o miasto Lasha? Sodom jest też wzmiankowana w Mdr 19,17. Krainę tę umiejscawia się na południowym i południowo-zachodnim wybrzeżu Morza Martwego.

Autor mówi o „spadnięciu ognia” (καταβάσιον πῦρ). Ogień w Starym Testamencie, niezależnie od jego zastosowań w życiu codziennym, rzemiośle czy w kulcie, ma szczególne znaczenie – jest obrazowym motywem objawiającego się Boga. W teofaniach symbolizuje niedostępność i świętość Jahwe: płomień, który oglądał Abraham (por. Rdz 15, 17), płonący krzew, który widział Mojżesz (por. Wj 3, 2), słup ognia prowadzący Izraelitów przez pustynię (por. Wj 13,21), ogień i błyskawice na Synaju przy zawarciu przymierza (por. Wj 19; Pwt 4) i jego blask przy powołaniu Ezechiela (por. Ez 1). Występuje również często jako znak karzącej zagłady: „ogień spadający z nieba” (por. Rdz 19, 24) i był karą za grzechy mieszkańców Pentapolu, które stały się tak wielkie, że krzyk skargi doszedł aż do Boga (por. Rdz 18, 20n.). Ze względu na swą wyjątkową grzeszność zostali nazwani przez autora ἀσεβῆς, „bezbożnymi”.

W w. 7 zostały ukazane trzy „świadcstwa przewrotności”, μαρτύριον τῆς πονηρίας „ukaranych mieszkańców Pentapolu”.

Pierwsze z nich to „dymiące pustkowia” – bezludna ziemia. Takie sformułowanie znajduje się w Rdz 19,29. Wyraz χέρσος, „twardy”, „solidny”, „zamknięty” służy tutaj za rzeczownik oznaczający nieurodzajną ziemię, jałową krainę. Do

¹⁶ Glicksman, *Wisdom of Solomon 10*, s. 201-209; Raszewski, „Mądrość Boża w życiu sprawiedliwych”, s. 381-383.

dzisiaj miejsce biblijnego Pentapolu należy do najbardziej opuszczonych pustyń. Ten geograficzny fenomen odnotowuje również Filon. Natomiast słowo καπνιστῶ μένος, „dymiący” podkreśla jeszcze inną charakterystyczną cechę tego miejsca, a mianowicie stale unoszący się nad nim dym.

Kolejnym świadectwem są „rośliny owocujące o niezwyklej porze”. Chodzi tu o tzw. jabłka sodomskie – uważanych za symbol obrzydliwości – które jeszcze do dzisiaj spotyka się nad Morzem Martwym. Jest ono bardzo silnie zasolone i ziemia jest tu nieurodzajna, a wielkie nasłonecznienie w tym regionie wypala roślinność, zanim zdąży dojrzeć, albo też powoduje, że dojrzewa za wcześnie, nie przynosząc żadnej korzyści. Informacja ta zdaje się być echem Rdz 32,32.

Ostatnim świadectwem jest słup soli sterczący jako trwała przestroga dla „niedowierzającej duszy”. Według Rdz 19, 26 jest to żona Lota zamieniona w kolumnę soli. Była to kara za to, że nie usłuchała rozkazu Bożego, by w czasie ucieczki nie oglądać się za siebie w stronę płonących miast. Rzeczownik μνημείον użyty jest tutaj w swoim dalszym znaczeniu, jako „grobowiec”. Natomiast czasownik ἀπιστέω oznacza brak wiary, co według autora było przyczyną kary. W Księdze Rodzaju nie ma o tym wzmianki, a więc być może jest tu subtelna aluzja do żydowskich apostatów. Żona Lota jest zatem symbolem nieposłusznej duszy, która nie słuchała wskazań mądrości. Według ludowych podań ten „pomnik-grobowiec” do dzisiaj stoi u wybrzeża Morza Martwego. Grzechy mieszkańców Pentapolu są podobne do grzechu Kaina.

Ww. 8-9. Po epizodzie mówiącym o ucieczce Lota i świadectwach przewrotności grzesznych mieszkańców Pentapolu autor dołączył krótki wykład pouczający o treści ogólnej, zamykający się w dwóch kolejnych wersach. Mówi głównie o tych, którzy zlekceważyli mądrość i przez swój grzech nie rozpoznali tego wszystkiego, co jest piękne, sprawiedliwe, godne szacunku i uwielbienia. Zlekceważenie mądrości nie tylko niszczy ludzkie wnętrze, ale pozostawia skutki, które są widoczne dla drugich. Autor nazywa to „pamiętką głupoty” (τῆς ἀφροσύνης μνημόσυνον).

10-12. Kolejnym przykładem Sprawiedliwego jest Jakub. Zostało mu poświęcone nieco więcej uwagi niż poprzednim postaciom¹⁷.

Pierwszy paralelizm bez wątplenia odnosi się do snu Jakuba, który widział drabinę opartą o ziemię. Wierzchołkiem sięgała nieba i aniołów Bożych wstępujących i zstępujących po niej. Na jej szczycie stał Bóg, który obiecał mu liczne potomstwo i oddanie na własność tej ziemi, na której leżał podczas snu (por. Rdz

¹⁷ Glicksman, *Wisdom of Solomon 10*, s. 209-226.

28,10-16). W ten sposób mądrość ukazała Jakubowi „królestwo Boże” (βασιλεία θεοῦ). Drugi człon pierwszego paralelizmu mówi o udzieleniu Jakubowi „znajomości rzeczy świętych” (γινῶσις ἁγίων). Może to oznaczać poznanie świętych, a więc aniołów, których widział podczas snu, wizję samego Boga i Jego królestwa albo wiedzę o Bożych tajemnicach specjalnie odkrytych Jakubowi.

Kolejne dwa paralelne stychy w. 10 mówią o jego pracy i trudach u Labana w Charanie. Zgodnie z Rdz 29-30 Jakub miał pracować aż czternaście lat, żeby otrzymać za żonę Rachelę, córkę Labana. W tym czasie, choć Laban był bardzo chciwy (por. Rdz 30, 43), Jakub wzbogacił się i stał się właścicielem licznych trzód, niewolnic, sług, wielbłądów i osłów. Autor przypisuje ten stan – mądrości, która miała „poszczęścić mu w mozołach”. Autor wspomina jeszcze dwa wydarzenia z życia patriarchy Jakuba w w. 12. Pierwsza część mówi o jego ucieczce z Mezopotamii. Za nieprzyjaciół (ἐχθροί) i spiskujących (ἐνεδρευόντοι) należy uważać Labana wraz z synami i braćmi, którzy ścigali go przez siedem dni, gdy zbiegł po kryjomu z Charanu (por. Rdz 31, 22n.). Mądrość jednak „ustrzegła” Jakuba od jego nieprzyjaciół.

Natomiast druga część w. 12 jest nawiązaniem do tzw. walki Jakuba z aniołem. Według Rdz 32, 25-33 zmagał się on z „kims” aż do „wschodu jutrzeńki”, prosząc o błogosławieństwo. W końcu otrzymał je wraz z nowym imieniem – „Izrael”.

Taka walka była dla Jakuba – według autora – lekcją, która miała go przekonać, ile może zdziałać w życiu człowieka prawdziwa pobożność. Dzięki niej Jakub jest „Sprawiedliwy”, pokonał wszystkich nieprzyjaciół, a nawet – w pewnym sensie – samego Boga.

Według Rdz 27 Jakub podstępnie odebrał ojcowskie błogosławieństwo, które z racji pierworództwa przysługiwało jego bratu. To spowodowało tak wielki gniew Ezawa, że postanowił go zabić (por. Rdz 27, 41). Jak i we wcześniejszej relacji o Kainie (por. Mdr 10,3), również i w jego przypadku wrogie nastawienie do brata jest określone mianem ὀργή – „gniew”. Wyraz ten sugeruje trwanie w złości, które jest wynikiem odwrócenia się od mądrości. W przypadku Kaina doprowadziło go to do „zatrącenia się”. Można zatem przypuszczać, że zdaniem autora, to samo spotkało Ezawa. W ten sposób zostałyby zachowane kontrasty między „Sprawiedliwym” a „Niesprawiedliwym”.

Werset 10 mówi najpierw o ucieczce Jakuba „przed gniewem brata”, Ezawa, φυγάδα ὀργῆς ἀδελφοῦ. Jak kiedyś Kain i Ezaw, tak teraz Żydzi – apostaci prześladowają Izraelitów (2,12-20).

Ww.13- 14. Ostatnia sekcja tego fragmentu została poświęcona Józefowi. w. 13 przypomina najpierw o sprzedaniu go Izraelitom przez jego braci (por. Rdz 37). Mądrość, jak zaświadcza autor, „nie opuściła [go]” – οὐκ ἐγκατέλιπεν, „lecz od grzechu wybawiła go” – ἐξ ἁμαρτίας ἐρρύσατο αὐτον, co odnosi się do niebezpieczeństwa, jakie groziło mu ze strony żony Putyfara, chcącej go uwięzić (por. Rdz 39, 7-12). Całość można rozumieć jako „wybawienie od grzechu”. Mądrość wyciągnęła Józefa z tego niebezpieczeństwa, dając mu siłę odmowy¹⁸.

Kiedy z powodu intryg Sprawiedliwy znalazł się w więzieniu (por. Rdz 39, 13-20), Mądrość, jak zaświadcza autor, zstąpiła tam za nim (o czym mówi w. 14a). Drugi paralelny stych, w. 14a potwierdza towarzyszenie mądrości: „nie opuściła go w więzach” – καὶ ἐν δεσμοῖς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν. Według Rdz 39, 21-23 Józef zyskał wielką przychyłność naczelnika więzienia, gdyż „Pan był z nim okazując mu miłosierdzie”. Szczególny dar, jaki ten Sprawiedliwy otrzymał od mądrości, było wyjaśnianie snów (por. Rdz 40, 5-22; 41, 25-36). To dzięki niemu trafił przed oblicze faraona (por. Rdz 41,14). Wówczas mądrość ofiarowała Józefowi kolejny dar – „berło królewskie”, które symbolizuje władzę królewską, powierzoną mu przez faraona. Józef nie został wprawdzie królem, ale faktycznie sprawował rządy w Egipcie (por. Rdz 41, 30-44). W ten sposób Józef został wyróżniony, co autor przypisał mądrości.

Władza (ἐξουσία), która została udzielona Józefowi, rozciągała się także nad jego „ciemieżcami” (τυραννοῦντοί, o czym mówi drugi stych, w. 14b. Chodzi tu przede wszystkim o jego braci, którym wspaniałomyślnie przebaczył zdradę (por. Rdz 42-45). Natomiast „kłamcy” (μωμησαμένοι z w. 14c to: Putyfar, jego żona i domownicy. Dzięki opiece mądrości nad Sprawiedliwym wszystkie ich kłamstwa zostały odkryte.

Całość opowiadania o Józefie w Mdr 10, 13-14 – jest zakończona przedstawieniem ostatniego daru udzielonego mu przez mądrość – „jemu dała sławę na wieki” – ἔδωκεν αὐτῷ δόξαν αἰώνιον. Już wcześniej, w w. 8,13, hagiograf stwierdza, że dzięki mądrości można zdobyć nieśmiertelność i wieczną pamięć u potomnych. To właśnie zapewnił sobie Józef dzięki swej sprawiedliwości i wierności, mimo wszelkich przeszkód. Jego „sława” (δόξα) jest wieczna, bo na zawsze została wpisana w pamięć ludu izraelskiego i w historię Egiptu (por. Ps 105,21).

Ww. 13-14. Józef jest symbolem mądrego i tym, który doświadczył w Egipcie zarówno surowego traktowania, jak i sukcesu, a zatem Żydzi aleksandryjscy

¹⁸Raszewski, „Mądrość Boża w życiu sprawiedliwych”, s. 388-390.

mogli się z nim identyfikować. Izydę również kojarzono z uwolnieniem się z więzów.

Dobór przykładów jest podporządkowany zapotrzebowaniom Aleksandryjczyków: Abraham – bez skazy, Noe – posłuszny, Lot – prześladowany, Jakub – praojciec, Józef – krzywdzony, a potem wywyższony.

B) Część II rozdziału 10 (10,15-21)

Summariusz Exodusu – naród Izraela jako przykład zbiorowy

Część druga – Exodus kontynuuje opis działania mądrości w życiu człowieka. Wskazuje na to anaforyczny paralelizm w.10 i w.15, bo oba wersety rozpoczynają się tym samym zaimkiem $\alpha\upsilon\tau\eta$ – „ona”, który odnosi się do mądrości. Jednak nie chodzi tu już o wpływ mądrości na postaci indywidualne, ale na postać kolektywną, czyli na zbiorowość Izraela. Tak jak dotąd bohaterowie świętej historii stanowili przykłady, tak teraz przykładem staje się cały lud, to „plemie nienaganne”. Autor posługuje się tu historią Wyjścia, wybiera z niej kilka znaczących epizodów i tworzy summariusz. W ten właśnie skondensowany, syntezujący sposób ilustruje działanie mądrości, które stało się zbiorowym doświadczeniem ludu kierowanego i uosobionego przez Mojżesza (w. 15-16).

Część ta składa się z 7 wersetów (liczba symboliczna), które obejmują 17 wersów, a w ich centrum (w. 10,18) autor wyraźnie mówi o przejściu przez Morze Czerwone. A więc to jest temat tego fragmentu rozdziału 10. Biblia Jerozolimska, a także znany egzegeta D. Winston¹⁹ w swoim komentarzu ten fragment Księgi Mądrości nazywa „Wyjściem”.

Autorzy starożytni mówiąc o wydarzeniach znanych już dobrze odbiorcom z innych dzieł używali tzw. perkursji, to znaczy streszczenia, skrótowego szybkiego: „przebiegu” najważniejszych punktów danej historii. W taki właśnie sposób, podobnie jak w biblijnych summariach, np. Księdze Kronik, ale również w piśmiennictwie greckim i rzymskim, autor kończy swoją hymniczną relekturę przeszłości.

Dwukrotne przypomnienie przez autora przejścia przez Morze Czerwone razem z towarzyszącymi mu okolicznościami (ww.10,18 i 19,7) zawiera detale, które są obce i nieznane tradycji biblijnej. Zachodzi tu charakterystyczne dla historycznej części tej księgi zjawisko wewnętrznej interpretacji tekstu biblijnego. Wbrew oczywistym świadectwom proroków (Joz 24,14; Ez 20,8 i 23,3), Izrael – według autora Księgi Mądrości także podczas pobytu w Egip-

¹⁹Winston, *The Wisdom of Solomon*, s. 219-223.

cie, w „domu niewoli” był wierny Bogu. W tej idealizacji przeszłości łatwo dopatrzeć się apologetycznych intencji, ale postępowali tak również inni pisarze judeo-hellenistyczni.

- 15 Ona uwolniła lud święty, plemię nienaganne,
od narodu ciemżców.
- 16 Wstąpiła w duszę Sługi Pańskiego,
w znakach i cudach groźnym władcom się przeciwstawiła.
- 17 Oddała świętym zapłatę ich trudów,
powiodła ich drogą cudowną
i stała się im za dnia osłoną,
a światłem gwiazd wśród nocy.
- 18 Przeprowadziła ich przez Morze Czerwone,
przeprowadziła wśród wód rozległych,
- 19 a wrogów ich potopiła
i wyrzuciła z głębin otchłani.
- 20 Wzięli więc sprawiedliwi łupy z bezbożnych,
a opiewali, Panie, święte imię Twoje,
sławiąc zgodnie zwycięską Twą rękę.
- 21 Mądrość bowiem otworzyła usta niemych
i głośnymi uczyniła języki niewprawnych.

Egzegeza Mdr 10,15-21

15. Zaimek, który rozpoczyna tę część αὐτή nawiązuje do w.10 i wskazuje na podmiot wymieniony w w. 9 – „mądrość”. Paralelne określenia „lud święty”, „plemię nienaganne”, oba idealizujące naród Izraela, ujawniają, że taki był właśnie zamiar autora. Pierwsze jest typowe dla Starego Testamentu (Wj 19,6), drugie natomiast charakterystyczne dla autora Księgi Mądrości, który używa go dla uzyskania kontrastu w przedstawieniu obu grup ludzi. Tworzy dzięki temu dwa uniwersalne przykłady, a nie tylko określone historycznie zbiorowości. Jak pisze Kazimierz Romaniuk, „«narodami ciemżców»[...] są wszyscy wrogowie Izraela, w tym wypadku chodzi jednak o Egipcjan”²⁰.

16. Mądrość, która wchodzi w dusze sprawiedliwych (7,27), weszła w Sługę Pana (10,16), świętego Proroka (11,1), aby za jego pośrednictwem dokonać znaków i cudów wobec faraona. Użycie liczby mnogiej: „[Mądrość] groźnym

²⁰Romaniuk, *Księga Mądrości*, s. 182.

władcom się przeciwstawiła” (10,16b), stanowi chwyt retoryczny tzw. synekdochę, a więc może ona oznaczać nie tylko faraona Egiptu, ale także innych władców, którzy przeciwstawiali się Izraelitom w czasie ich wędrówki do Ziemi Obiecanej.

17. Zawiera aluzję do dokonanej przez Izraelitów grabieży drogocennych naczyń i strojów. Tradycja historyczna informuje, że Jahwe tak życzliwie usposobił Egipcjan do Izraelitów, że otrzymali od nich drogocenne sprzęty (Wj 11,2; Ps 105,37) a także kosztowne szaty (Wj 3,22 oraz 12,35). Zastanawia więc jaką funkcję pełni ten motyw w tradycji Izraela. Próbę wyjaśnienia daje G. Coats²¹. Twierdzi mianowicie, że wspominając to wydarzenie Izrael na nowo przeżywa radość z powodu życzliwości Jahwe. Grabież mienia autor Księgi Mądrości przedstawia jako pobranie wynagrodzenia za trudy.

18. Autor stosuje tu określenie *θάλασσα ἐρυθρά* – „Morze Czerwone”. Jest to jedyna nazwa geograficzna, która pojawia się w tej części Księgi Mądrości. Określenie „Morze Czerwone” w późniejszych tradycjach oznacza Morze Trzciny, natomiast w literaturze greckiej służy również na określenie Oceanu Indyjskiego.

19. Może być aluzją do Wj 14,30, według którego Izraelici oglądali nad brzegiem morza „martwych Egipcjan”.

Zwrot *ὑπέρμαχόν σου χεῖρα* (10,20c) – to też *hapax legomenon* w Biblii.

20-21. „Wzięli więc sprawiedliwi łupy z bezbożnych” – stanowi świadectwo utrwalanej tradycji, znanej również z dzieł Józefa Flawiusza²². Zakończenie (w. 20b-21) jest aluzją do Pieśni Zwycięstwa (Wj 15).

Pewną trudność sprawia tu egzegetom w. 21. Próbuje ustalić, kogo ma na myśli autor, mówiąc: „głośnymi uczyniła języki niewprawnych” (21b). Według tradycji poświadczonej w pismach rabinistycznych nie tylko dorośli, mężczyźni i kobiety, ale także dzieci, nawet te w łonach matek, wyśpiewywały Jahwe hymn uwielbienia.

Niektórzy egzegeci dołączają do omawianego rozdziału 10 Księgi Mądrości jeszcze dodatkowy werset 11,1 jako podsumowania exodusu:

1. Błogosławiła ich dziełom przez ręce świętego Proroka.

²¹ G. Coats, „Despoilling of the Egiptians”, VT 18(1968) s. 450-457

²² J. Flawiusz, *Starożytności żydowskie*, 2,349, Poznań 1962, s. 177

6. Wnioski teologiczne

Autor Księgi Mądrości mówi zatem, że każdy człowiek może zgrzeszyć, nawet ten, którym opiekuje się mądrość, jednak ona nie opuści go, lecz przeciwnie w chwili słabości roztoczy nad nim jeszcze większą opiekę. A jeśli człowiek, żałuje i pokutuje, dokona się jego nawrócenie, które jest ponownym oddaniem się pod opiekę mądrości. Taką postawę widać u Adama. Natomiast przykład Kaina przestrzega przed konsekwencjami całkowitego odrzucenia Bożej Mądrości.

Sprawiedliwość Noego została zobrazowana jako posłuszne oddanie się kierownictwu mądrości. Męstwo Abrahama polegało na tym, że miłość i posłuszeństwo Bogu okazały się silniejsze niż miłość do jedynego syna, zaufanie do Boga przeważało nad ojcowskim uczuciem. Bez wątplenia pomocą w tym trudnym doświadczeniu była mądrość, która nie pozwoliła Abrahamowi zachwiać się, osłabnąć. Również w przypadku Lota zostało podkreślone jego posłuszeństwo wobec mądrości. Człowiek, jeśli tylko podda się jej wskazówkom zostanie uratowany od wszelkiego zła i zachowany od różnych niebezpieczeństw. W przeciwnym razie zostawi po sobie tylko widoczny znak swojej głupoty, które stanie się ostrzeżeniem dla potomnych.

Opowiadaniem o Jakubie autor głosi chwałę pobożności ludzi sprawiedliwych. Dzięki niej Jakub zapewnił sobie stałą opiekę mądrości w swoim życiu i mógł pokonać wszelkie przeciwności losu i zyskać Boże błogosławieństwo. Zasługą Jakuba było również to, iż wiedział, że wszystko co osiągnął w swoim życiu, jest darem Boga (por. Rdz 31, 9. 12.42). Autor Księgi Mądrości traktuje go jako niezwykle ważną postać w historii zbawienia: Jakub staje się bezpośrednim przodkiem dwunastu pokoleń a więc całego narodu wybranego. Dlatego zapewne poświęca mu więcej uwagi niż innym patriarchom.

Z kolei opowiadaniem o Józefie autor pragnął nawiązać do ówczesnej sytuacji narodu wybranego, znajdującego się w aleksandryjskiej diasporze. Ten przykład ukazuje bowiem, że Boży dar mądrości może uratować i odmienić losy każdego człowieka, nawet jeśli opuścili go wszyscy i wszystko.

Jeśli chodzi o historię Exodusu, to w miarę upływu czasu opowieść o wydarzeniu znad Morza Sitowia, o tym najważniejszym, decydującym zwycięstwie Izraela jako narodu, tak się rozrastała, że nabrała cech zwycięstwa o charakterze ogólnym, niemal kosmicznym. Podjęcie zatem tej samej terminologii, ale w odniesieniu do innej sytuacji historycznej służy podkreśleniu ciągłości dziejów zbawienia. Autor stosuje nie tylko te same określenia, ale także pewne sceny

z przeszłości, które mogą służyć za swego rodzaju wzór wydarzeń rozgrywających się podczas Wyjścia. I tak zatopienie Egipcjan w Morzu Czerwonym (10,18) – to nie tylko kara, jaka spotkała wrogów ludu Bożego, ale także przypomnienie uporu Kaina, którego skutkiem – zdaniem autora Księgi Mądrości – był potop (10,3-4). W obu przypadkach grzech prowadził do chaosu, zamieszania i śmierci. Ale historia zna także blaski. Prawość ludu Bożego (w. 15) ma swój wzór w świętości Abrahama (10,5). Droga, po której Pan w sposób cudowny prowadził swój lud podczas Wyjścia (10,17b), jest jakby powtórzeniem sytuacji, gdy Jakub był prowadzony przez mądrość (10,10). W ten sposób wędrowce przez pustynię autor nadaje znaczenie moralne i religijne, widzi w niej wzór drogi do świętości, a nie tylko cudowne zjawisko. Do tego fundamentalnego wydarzenia, wspomnianego w Mdr 10,18, nawiązuje jeszcze ostatni, zamykający i podsumowujący księgę rozdział 19,7. Tu znów przejście przez Morze Czerwone rozumiane jest jako sytuacja, na której wzorowane będzie każde zwycięstwo w późniejszej historii Izraela, z tym że nabierze jeszcze szczególnego charakteru. Oto bowiem podsumowując doświadczenia Wyjścia autor ukazuje, że w nadzwyczajnych wydarzeniach towarzyszących Exodusowi świat został jakby stworzony na nowo na wzór pierwszego stworzenia (19,6-12).

Jak zatem widać Rozdział 10 pełni w Księdze Mądrości szczególne zadanie: jest łącznikiem pomiędzy częściami, ale można potraktować go jako odrębny utwór. Wtedy stanowić będzie hymn pochwalny ku czci mądrości, która towarzyszyła Izraelitom od początku stworzenia świata. Ukazane jest to na podstawie jednostkowych bohaterów a potem całego narodu, potraktowanego jako postać kolektywna. Struktura tego hymnu jest wręcz identyczna jak w dobrze znanych w Aleksandrii – gdzie również została napisana Księga Mądrości – aretologiach bogini Izydy. Wyraźnie widać, że biblijne przykłady wpasowane są w ten schemat, ułożone tak jakby to była aretologia. Jednak nie jest to aretologia pogańskiej bogini mądrości Izydy, ale uosobionej Mądrości Bożej

Wykorzystując w konstrukcji i tematyce rozdziału 10 Księgi Mądrości schemat aretologii pogańskiej bogini mądrości – Izydy, i według tego schematu przedstawiając budujące, ale często przy tym wyidealizowane przykłady z dziejów Izraela, autor wprowadza niejako biblijną historię w zhellenizowane środowisko. A zatem aretologia Mądrości umożliwia spotkanie dwóch światów: semickiego i zhellenizowanego, staje się elementem łączącym. Rozdział 10 jest zatem niezwykle istotny w *Σοφία Σαλωμῶνος* nazywanej też często Księgą Spotkania.